

ЧЭСКІЯ ЗАМАЛЁЎКІ

Ал. Палёнікаў

Калі зыходзіць зь перадпасылкі, што адукацыі наогул не бывае, і ў кожнай краіне адукацыйныя сыстэмы валодаюць ня толькі асобнымі спэцыфічнымі рысамі, але й заўсёды вырашаюць унікальную культурную задачу (місыю), то значнасьць чэскага досьведу як прадмету простага запазычання можа быць зьведзена да нуля. Можна колькі заўгодна спрачацца пра гістарычныя адпаведнасьці ў лёсах нашых народаў, аднак, калі чэскія пэдагогі кажуць: “Нам неабходна тэрмінова мяняць змест гуманітарнай адукацыі. Яна ў Чэхіі надта нацыяналістычная, а для дыялогу з Эўропай патрэбна большая талерантнасьць”, то аналітыку становіцца зразумела, што найважнейшая сацыякультурная місыя адукацыі ў гэтай краіне – фармаваньне нацыі – хутчэй за ўсё выкананая, і зьнікненьне чэскага этнасу (чаго я ад душы чэхам не жадаю) з эўрапейскай мапы ня пройдзе незаўважным. Што ж тычыцца Беларусі, то да вырашэньня пытанняў нацыякультурнага будаўніцтва мы яшчэ толькі заступаем. У нашай краіне няма нацыянальна арыентаванай сыстэмы адукацыі, той цяжкі досьвед – нараджэньне беларускай школы, які пачаў імкліва фармавацца на пачатку 90-х гадоў, сёньня на вачах пераўтвараецца ў рэлікт.

І ўсё ж у чэскім досьведзе шмат павучальнага. Аднак пытаньне пра яго рэфлексію я б сфармуляваў некалькі парадаксальна. Гэты досьвед партрэбны нам не дзеля капіраваньня альбо адаптацыі ў трансфармаваным выглядзе да беларускіх умоваў, а мусіць выкарыстоўвацца ў якасьці сродку разуменьня асабістай сытуацыі і выпрацоўкі формаў эфэктыўнага самастойнага дзеяньня ў ёй. З гэтага гледзішча чэскі досьвед дапамагае нам аформіць унікальную оптыку, без якой ідэнтыфікацыя ўласна беларускай цікавасьці наўрад ці магчымая. Зразумець эфэкт працы такой аптычнай сыстэмы можна на прыкладзе аднаго выпадку. Настаўнік гісторыі з Запарожжа, зь якім мы пазнаёміліся на сэмінары-практыкуме па вывучэньні пэдагагічнай сыстэмы расейскага славіста Е. Ільіна, удала, на мой погляд, абагульніў вынікі асабістага ўдзелу ў гэтай падзеі:

– Я ішоў да Ільіна, – сказаў ён, а прыйшоў да сябе.

А вось, чэскія назіраньні. У Чэхію мы накіраваліся даволі вялікай групай з мэтай вывучэньня досьведу рэфармаваньня адукацыі ў гэтай краіне. Адсюль і разнастайнасьць складу каманды экспэртаў: канцэптуалісты й мэтадолягі, мэтадысты й практыкі-пэдагогі, мэнэджэры й праектоўшчыкі адукацыйных сыстэмаў, словам, усе тыя, хто ў стане шматмерна й глыбока аналізаваць пэдагагічныя працэсы, крытычна апісваць іх, праецыраваць атрыманыя веды ў беларускую сытуацыю. Меркавалася, што рэфарматарскія дзеяньні нашых чэскіх калегаў – дакладна прадуманыя й шматразова ўзважаныя, завостраныя й сацыяльна ўзгодненыя дзеяньні. Аднак ў гэтай здагадцы нас, прынамсі, аўтара гэтых радкоў дакладна чакала поўнае расчараваньне.

Першае адкрыцьцё, якое я зрабіў, заключалася ў тым, што адукацыйную сыстэму ў Чэхіі ніхто мэтавым (праектна-праграмным) чынам не рэфармаваў, не рэфармуе й рэфармаваць не зьбіраецца. Тое ўяўленьне пра сацыяльныя трансфармацыі, якое трывала засела ў галовы беларускіх рэфарматараў і з маніякальнай настойлівасьцю ўзнаўляецца ў практыцы ўсіх адукацыйных зьменаў – перавод сыстэмы па загадзя распрацаванаму пляну з аднаго стану ў іншы праз шэраг паслядоўных пераўтварэньняў, цалкам не вядома чэскім калегам альбо далёка ад іх. Чэхі разумеюць, што непазьбежная ў гэтым выпадку стратэгія выпрацоўкі праектных ідэяў у адным інтэлектуальным цэнтры цягне за сабой увесь спэктар наступных дзеяньняў: прапаганду гэтых ідэяў у шырокім соцыюме сродкам спэцыяльна падрыхтаваных функцыянераў (лепш за ўсё на гэтую ролю падыходзяць партыйныя кадры), перападрыхтоўка і перанавучаньне па адзінаму пляну неабходных для рэформы спэцыялістаў, сэлекцыя тых, хто ўдзельнічае ў актуальнай пэдагагічнай вытворчасці па крытэру адпаведнасьці новаму праекту, канцэнтрацыя фінансавага й іншага рэсурсу дзеля забесьпячэньня зьменаў, кантроль за яго расходваньнем і г.д., што немінуча нараджае цэнтралізацыю й адпаведныя ёй антыдэмакратычныя наступствы. Чэхі ня сталі так рабіць, досьвед планавага сацыялізму, хоць і невялікі ў параўнаньні з нашым, выхаваў у іх устойлівы імунітэт да розных формаў таталітарызму й яго аўтарытарных варыяцыяў. Чэхі добра разумеюць, што за памылкі

планаваньня ў гэтых сферах будуць плаціць высокую цану тыя, дзеля каго гэтая рэформа аб'яўляецца. А яны гэтага сьвядома альбо інтуітыўна не жадаюць.

Адсюль і адмова ад адзінага цэнтру ўпраўленьня – радыкальнай і паслядоўнай дэцэнтралізацыі. Дэцэнтралізацыя ва ўсім. Напрыклад, у справы ўнівэрсітэту ня мае права ўмешвацца ніхто, нават, уявіце сабе, прэзідэнт. Унівэрсітэт аўтаномны ва ўсім, як у адукацыйнай палітыцы, так і гаспадарчай дзейнасьці. І гэта пры тым, што дзяржава рэгулярна адлічвае бюджэтныя грошы на зароботную плату ўнівэрсітэцкаму пэрсаналу. Для нас, усходніх суседзяў Чэхіі, відавочная формула: хто выдаткоўвае грошы, той і замаўляе музыку. Аднак у Чэхіі гэта ня так. Хоць дзяржава і спраўна плоціць грошы, але музыку замаўляюць тыя, хто ў ёй разумее больш за дзяржаву. І гэта дзіўна б выглядала, калі б чыноўнік зь нейкага ведамства прыйшоў зь інспэктарскай функцыяй да ўнівэрсітэцкага выкладчыка альбо мэнэджэра. Гэта выглядала б так, што чыноўнік, як мінімум, больш кампэтэнтны за прафэсара. А ў нас, калі ласка, нават яшчэ й вызначыць пра што прафэсару казаць належыць і ў прафэсарскай кніжцы пісаць. Але гэта ў нас.

У чэхаў па-іншаму. Чыноўнік пераводзіць грошы ў банк, сочыць, каб у школах са столі не кропала й улік навучэнцаў праводзіць. А як інакш? У Чэхіі грошы за вучнем ходзяць. Такім чынам, дзяржава фінансуе не адукацыйныя адзінкі, а накіроўвае грошы ў школы й іншыя пэдагогічныя ўстановы адпаведна колькасьці вучняў. Гэта ёсьць асноўныя сродкі, зь якіх выплочваецца заробак настаўнікам. І заробак гэты ў Празе ў сярэднім 450 – 500 даляраў. Шмат гэта ці не, мяркуюць самі. Булка хлеба ў супермаркце каштуе 30 – 40 цэнтаў, бутэлька піва – 10 цэнтаў, абед у кавярні 3 – 4 даляры, арэнда тыповай кватэры ў Празе каля 300 даляраў у месяц. Амаль усе пэдагогі ў Чэхіі дзесьці падпрацоўваюць. У газэтах пішуць пра забастоўкі й эканамічныя патрабаваньні настаўнікаў.

Я спытаўся ў чэскага намесьніка міністра адукацыі: “У які кошт абыходзіцца адзін школьнік дзяржаве?” І ён адказаў не задумваючыся: “30 тысячаў кронаў у год.”

А паспрабуйце ў нас задаць падобнае пытаньне. Спрабавалі? Я спрабаваў і больш не адважуся. Навошта лічыць дзяржаўныя грошы, калі яны ўвогуле выдаткоўваюцца (гаворка йдзе пра прынцып фінансавай палітыкі ў адукацыі). У выніку мы ў Беларусі вельмі прыблізна ведаем рэальныя выдаткі на адукацыю. Бюджэтны мінімум, які афіцыйна агучваецца ўрадам, даўно ўжо нікога не ўводзіць у зман. Можна толькі аналітыкаў з ЮНЭСКО. Мы ў сябе на радзіме даўно звывкліся з падвойнай, і, нават, патройнай бухгалтэрыяй. У выніку поўная дэзарыентацыя. У колькі абышлася (і абыходзіцца) беларускаму падаткаплацельчыку міністэрская авантура з пераводам школаў і вузаў на дзесяцібальную сыстэму ацэньваньня? Колькі нам патрэбна заплаціць за новае пакаленьне самых “найлепшых” у сьвеце падручнікаў, якія заўтра стануцца абсалютна нягоднымі? А колькі ўжо заплацілі? На колькі адукацыя ў беларускіх ліцэях і гімназіях даражэй за звычайныя школы? І ці патрэбна плаціць за этыкетку?

Гэтыя пытаньні ня маюць адказаў. У нас няма эканомікі адукацыі, няма фінансавай палітыкі ў галіне адукацыі, а ў чэхаў ёсьць. Прычым адукацыйныя ўстановы ў іх фінансуюцца двойчы. Пра дзяржаўнае забесьпячэньне пэдагогічных заробкаў я ўжо пісаў, а вось будынкі, абсталяваньне, цеплазабесьпячэньне й электраэнергія падпарадкаваныя мясцовым муніцыпалітэтам. Школа як аб'ект, -- кажуць міністэрскія супрацоўнікі, -- клопат мясцовых органаў самакіраваньня. А гэта азначае, што ў чэхаў няма неабходнасьці праводзіць агульнадзяржаўныя сэлектарныя нарады з нагоды падрыхтаванасьці школьных будынкаў да пачатку навучальнага году. І школьнымі падручнікамі, й прызначэньнем пэдагогічнай адміністрацыі ў Чэхіі займаюцца розныя людзі, якія маюць для гэтага неабходную кампэтэнцыю й паўнамоцтвы. Напрыклад, дырэктара школы прызначае мясцовы муніцыпалітэт. А рэктар ўнівэрсітэту абавязкова выбіраецца ўласнай Навуковай радай і толькі яна мае паўнамоцтвы адправіць яго ў адстаўку.

У чэскім міністэрстве адукацыі я пацікавіўся ў адказнага чыноўніка ці ёсьць у Чэхіі “цэневая” адукацыя? Ён мяне не зразумеў. Навошта хаваць адукацыйную дзейнасьць? Атрымлівай ліцэнзію й працуй. А як яшчэ інакш? Да й як мне патлумачыць гэтаму здзіўленаму чалавеку, што ў сёняшняй беларускай рэальнасьці самая эфэктыўная й ёсьць цэневая сфера. Колькі вучняў у нас праходзіць праз сыстэму рэпэтытарства? Прасьцей, напэўна, спытацца пра тое, колькі не праходзіць. Аднак рэпэтытарства – істотны затратны артыкул у бюджэтах і так ня вельмі заможных беларускіх сям'ях. Мы выдаткоўваем грошы за

няжасную айчыйную адукацыю. Аднак сутнасць праблемы ня ў гэтым. Велізарнай колькасці людзей разрыў паміж школай і ВНУ, хранічнае адставаньне базавай адукацыі аб'ектыўна выгадна. І мы, звычайныя грамадзяне, плоцім двойчы. Спачатку у выглядзе падаткаў (і гэта часткова адлюстравана ў бюджэце) за дэрннае навучаньне нашых дзяцей, а пасля непасрэдна настаўнікам-рэпэтытарам (цэневая адукацыя) за ня зробленую ранней працу.

Цэневы рынак адукацыі імкліва расьце. Ён не падвяргаецца ніякаму падаткаабкладаньню й іншым формам дзяржаўнага кантролю. У асяродку пэдагогічных нелегалаў існуе свой рэйтынг, таксы на віды паслугаў, прафэсійны кодэкс. Сёньня ў Беларусі мы маем добра разьвітую інфраструктуру адукацыйнага андэграўнду. Сёньня ў яго спрабуе (і даволі паспяхова) увайсці дзяржава і спрытныя людзі, якія дзейнічаюць ад яе імя. Цэневы адукацыйны бізнэс легалізуецца. Набывае рэспэктабельны выгляд. Эфэктыўных рэпэтытараў перакупаюць разнастайныя курсы й факультэты перадвышэйшай падрыхтоўкі. Як гэта ўсё патлумачыць чэскаму чыноўніку? Ён жыве ў іншым сьвеце, у іншай сыстэме каардынатаў.

Такім чынам, дэцэнтралізацыя. Грошы йдуць за вучнем. Навучальныя ўстановы пачынаюць канкураваць паміж сабой на рынку адукацыйных паслугаў. І нават школы, уявіце сабе, нават звычайныя правінцыйныя школы маюць уласны рахунак і права гаспадарчай ініцыятывы. Дырэктары школаў, рэктары ВНУ становяцца мэнэджэрамі па пазыцыі. У іх ёсьць, як я згадаў вышэй, гарантаны дзяржаўны й муніцыпальны мінімум, а ўсё, што вышш, прадпрымальныя кіраўнікі здабываюць самі. Як удалося высветліць, бюджэт адукацыйных устаноў складаецца ня толькі з устойлівых крыніцаў дзяржаўна-муніцыпальных асыгнаваньняў і асабістых гаспадарчых ініцыятываў. Другім па значнасьці каналам фінансавых здабыткаў адукацыйныя мэнэджэры называюць праекты, якія аплочваюцца фондамі й чэскімі прадпрыемствамі. Аказваецца, укладаць грошы ў пэдагогічныя й дасьледчыя ініцыятывы ў гэтай краіне вельмі выгадна. У Чэхіі фінансавая палітыка разьлічана на тое, каб вытворцы, якія падтрымліваюць сфэру адукацыі й культуры, маюць значныя падаткавыя паслабленьні. Просты агульнадзяржаўны заканадаўчы акт, які меў для адукацыі некалькі даволі значных вынікаў. Па першае, прадпрымальнікі сталі найбольш зацікаўленымі ў адукацыі й навуцы людзьмі, і другое, з'явілася цэлая кляса эфэктыўных мэнэджэраў у адукацыі, здольных літаральна зь нічога фармаваць адукацыйныя й дасьледчыя праекты.

І ўявіце сабе, гэтых мэнэджэраў спэцыяльна ў навучальных установах не рыхтуюць, і хай у гэтым месцы беларускія спэцыялісты сыстэмы падвышэньня кваліфікацыі супрацоўнікаў адукацыі заплюшчаць вочы, сярод найбольш паспяховых мэнэджэраў я не сустрэў аніводнага чалавека з пэдагогічнай адукацыяй. Былі (выбачайце за таўталогію) былыя спэцыялісты сельскай гаспадарцы, інжэнэры, вайскоўцы, але не было спэцыяльна падрыхтаваных ва унівэрсітэце альбо ІПК мэнэджэраў адукацыі.

Я пытаўся ў іх: “Вы вучыліся дзе-небудзь кіраўніцтву?” У адказ, толькі зрэдку чулася: “На сэмінары ў Галяндыі ў дыскусіі ўдзельнічаў”. Вось і ўсё навучаньне. Адбываецца пераразьмеркаваньне чалавечага матэрыялу. Калі раней з адукацыі беглі куды заўгодна, толькі далей, то цяпер вызначылася зваротная тэндэнцыя. У адукацыі стала выгодна працаваць. Ініцыятыўныя й прадпрымальныя людзі знаходзяць на пэдагогічнай ніве магчымасьць разнастайнай рэалізацыі й высокай выніковасьці. Ускосным доказам гэтаму ёсьць павялічэньне колькасці мужчынаў у пэдагогічным корпусе Чэхіі. Зьвярніце ўвагу: іх ніхто наўмысна не агітаваў, не выдумваў з гэтай нагоды ідэалёгію, не грукацеў кулаком па трыбуне, разносячы нядбалага міністра за кадравую палітыку у даверанай яму галіне. Словам, ніякай псыхалёгіі, а выдатная праца безаблічнага гаспадарчага мэханізму.

Дык вось, без усялякага спэцыяльнага навучаньня й саноўнага спрыяньня былы заатэхнік, а цяпер дырэктар Праскай Таборскай базавай, як прынята казаць і ў іх і ў нас, школы здолеў за шэсьць гадоў пераўтварыць звычайную напайказарменную ўстанову адукацыі ў дзіцячае каралеўства. У гэтай школе ёсьць усё: і керамічная майстэрня, й сапраўдны тэатар з касцюмернай і грымёрнай, і надзвычайны стадыён зь ненамакальным пакрыцьцём, і шклянны купал, скрозь які жадаючыя могуць па начох назіраць за зоркамі й шмат чаго іншага. Мяне проста ўразіла лічба. У школе 200 гурткоў па цікавасьцям. Не, вашыя вочы вас не падманваюць. Менавіта 200. І пры тым вучні Таборскай базавай школы аб'ехалі ўсю Эўропу, былі за акіянам, абыйшлі ўздоўж і ўпоперак параўнальна невялікую Чэхію. А зараз трымайцеся. Цяпер самае галоўнае. Усё гэта мэнэджэр ажыццявіў, не ўзяўшы ані кроны з бацькоўскай

партманэтки. Усе за кошт грантаў, фінансавай падтрымцы прадпрыемстваў, сумесных з замежнымі школамі праектаў.

Зразумела, такіх школаў у Чэхіі ня шмат. І мэнэджэраў таксама недастаткова. Пра гэта са шкадаваньнем казалі міністэрскія супрацоўнікі. І выпадала нам бачыць, у асноўным у правінцыі, не такія паспяховаыя школы, у якіх знешне падобныя на нашых настаўнічкі пыхцелі над чарговай узорнай выставай для правяраючых. Усё так. Але й гэтае сумнае ўяўленьне не зьмяняе агульнай пэрспэктывы чэскай адукацыі. Як казалі ў нас нейкі час таму: “Працэс пайшоў.” Цалкам магчыма, што таборская школа ў Празе – гэта тая ластаўка, зь якой у чэскай адукацыі пачынаецца вясна.

Абагульняючы ўсё вышэйсказанае паспрабую сфармуляваць меркаваньне, якое склалася ў мяне, пра сваеасаблівасьць рэформы чэскай адукацыі. Схематычна сцэнар выглядае такім чынам. На фоне пераменаў, якія адбываюцца ў соцыуме й культуры, і названых палітыкамі “аксамітавай рэвалюцыяй”, у грамадстве пачалася дыскусія пра тое, якой быць чэскай школе. Выказвалася велізарная колькасьць меркаваньняў і прапаноў, дыскусіі перарасталі часам у сваркі, аднак ніводнае з выказаных прапаноў не рэалізавалася. Больш за тое. Як казалі чэскія пэдагогі, у іх склалася ўяўленьне, што на адукацыю забыліся. Школа, -- лічаць яны, -- была кінутая на вырак лёсу.

Прайшло некалькі гадоў і ў сродках масавай інфармацыі з’яўляецца даволі цікавы дакумэнт – “Белая кніга”. Тыя, хто знаёмыя зь ёй, не маглі не зьвярнуць увагі на мову гэтага тэксту. Яна не загадкавая. Гэтая мова прывабных для новага чэскага грамадства каштоўнасьцяў адукацыі, значэньне якіх рупліва тлумачыцца чытачу. Назваць яго праграмай рэформы адукацыі ў тым сэнсе, які крытычна ацэньваўся вышэй, без зьнявагі над логікай нельга. “Белая кніга” – ёсьць перш за ўсё, устаноўка на накірунак руху і на тыя важныя аб’екты, якія павінны зьявіцца, калі паказальны вэктар атрымае грамадскую папулярнасьць. Пры гэтым “Белая кніга” ня ёсьць пэдагагічны дакумэнт, у тым сэнсе, што ў ёй няма апісаньняў зместу адукацыі, формаў яго трансляцыі, няма экспазыцыі ўсёй сыстэмы чэскай адукацыі й мадэлі кіраваньня ёю. Аднак самае галоўнае, у ёй не пададзены сцэнар рэфармаваньня. Мы можам толькі здагадацца пра прыярытэтнасьць тых альбо іншых задачаў, якія вырашаюцца пэдагагічным пэрсаналам, пасьядоўнасьць іх разгортваньня ў часе. І ў той жа час чытаньне дадзенага выдатнага дакумэнту стварае шмат каму вядомае адчуваньне “deja vue”.

Палажэньні пра дэмакратызацыю й дэцэнтралізацыю адукацыі, бесперапыннай адукацыі (адукацыі праз усё жыцьцё), арыентацыі на ключавыя сацыяльныя кампэтэнцыі й г.д. сустракаюцца сёньня практычна ў кожным дакумэнце Савету Эўропы або ЮНЭСКО, які тычыцца пытаньняў разьвіцьця адукацыі й культуры. Гэта азначае, па-першае, што вэктар адукацыйнае палітыкі Чэхіі поўнасьцю арыентаваны на інтэграцыю ў эўрапейскія структуры, і па-другое, што ў пошуку шляхоў у Эўропу і мэханізмаў яго рэалізацыі права ініцыятывы аддаецца адукацыйнай супольнасьці, пэдагогам-прафэсіяналам, экспэртаў, якія на новым абароце дыскусіяў і ў рэальнай практыцы рэфармаваньня мусяць выпрацаваць і праверыць часам надзейнасьць зробленых знаходак. У дакумэнце так і пазначаецца: “Рэкамэндацыі хутчэй накіраваныя на стварэньне дзейных мэханізмаў, якія будуць мець імгненныя вынікі, аднак поўны эфэкт праявіцца толькі зь цягам часу. І гэта зразумела. Прапанаваная стратэгія зыходзіць з новага разуменьня адукацыі й новага функцыянаваньня адукацыйнай сыстэмы, якое будзеца на спалучэньні высілкаў краіны зь ініцыятываю настаўнікаў і школы, якія разам прывядуць да адкрыцьця ўнутраных крыніцаў адукацыі. Маецца на ўвазе ўнутранае зьмяненьне, якое запатрабуе прыняцьця новых каштоўнасьцяў, зьмяненьня дачыненняў, падыходаў на ўсіх яго ўзроўнях і ва ўсіх удзельнікаў” [Белая кніга. Разьдзел “Адкрытыя пытаньні й рызыкі пры рэалізацыі зьменаў”].

Мне падаецца, што ў прыведзеным тут фрагмэнце “Белай кнігі” утрымліваецца адно вельмі значнае палажэньне. Гэта ўказаньне на дзяржаўна-грамадскі мэханізм рэфармаваньня адукацыі. Дзяржава вызначае прынцыпы адукацыйнае палітыкі й правілы гульні на “адукацыйным полі”. Дазеныя пазыцыі фіксуецца ў рамкавым законе аб адукацыі й адукацыйна-палітычным дакумэнце “Белай кнізе”. Абавязковай умовай іх зьяўленьня ў якасьці інструмэнту рэформы ёсьць публічнасьць, гэта значыць даступнасьць крытыцы й грамадскай карэктыроўцы. У нашых ўмовах усе нарматыўныя дакумэнты, якія рэгламентуюць функцыянаваньне й разьвіцьцё адукацыі за выключэньнем Закону аб адукацыі, які прымаўся

Вярхоўным Саветам Рэспублікі Беларусь 12 скліканьня, выпрацоўваліся ў глыбіні кабінэтаў Міністэрства адукацыі й ім жа, па сутнасьці, й прымаліся. Я не кажу пра якасьць гэтага дакумэнту. Ён мог быць зроблены цалкам прафэсійна. Гаворка пра іншае. Сапраўдным аўтарам, суб'ектам дзеяньня ў ім меркавалася самое міністэрства як кіруючы ўсімі жыцьцёвымі праявамі ў адукацыі цэнтар. У чэскім сцэнары рэформы ні дзяржава, ні яго прадстаўнік – ведамства (Міністэрства адукацыі) не валодаюць ні перавагай ініцыятывы, ні веданьнем шляху, ні спосабу руху. Усе гэтыя рэаліі мусяць скласьціся ў працэс руху як моманты ўзгадненьня й узаемнай каардынацыі дзеяньняў усіх сілаў, якія удзельнічаюць у працэсе пераўтварэньняў пэдагагічнай сыстэмы. Жорсткай прадпісанай схемы трансфармацыі адукацыі няма, да і неабходнасьці ў ёй таксама няма. Хоць зразумела, гісторыкі чэскай адукацыі, прааналізаваўшы пасьля пройдзены шлях прыдумваюць ёй даволі дакладны лагічны падмурак, адораць некаторых удзельнікаў сёняшніх дыскусій дарам прадбачаньня альбо вяшчунскай сілай.

Чэхі ўвогуле цяплявы народ. Яны разумеюць, што часам лепш не рабіць чым рабіць дрэнна, з адваротным эфэктам. Карлаўскі ўнівэрсітэт, напрыклад, каля ста гадоў пераходзіў зь нямецкае на нацыянальную мову навучаньня. Паставіць перад грамадствам задачу зрабіць гэта на працягу 10 год чэхам і ў галаву не прыйшло. Лепшага спосабу зьнішчыць пачынаньне, аддаць адукацыю на хранічнае адставаньне, згенэраваць нэгатыўнае стаўленьне да роднае мовы й не прыдумаць. Чэхі лічацца з рэаліямі й умеюць чакаць.

Ці азначае ўсё сказанае вышэй, што працэсамі, якія адбываюцца ў грамадстве й адукацыі ніхто і ніяк не кіруе? Не. Так лічыць было б няправільна. У чэскай адукацыі дзейнічаюць вызначаныя правілы пэдагагічных паводзінаў: абавязковае ліцэнзаваньне адукацыйнай дзейнасьці, створаны эфэктыўны інстытут адукацыйнай экспэртызы, праводзіцца экспэрымэнт па зьмяненню базавай адукацыі (каля трыццаці школаў уключана ў гэтую праграму), увесь час прагрэсіруе доля фінансавых сродкаў, якія выдаткоўваюцца ўрадам на перападрахтоўку й падвышэньне кваліфікацыі настаўнікаў. Такім чынам заўважныя ўсе прыкметы кіраваньня. Аднак адназначна яго ідэнтыфікаваць, прыпісаць у кожны момант дзеяньня якойсьці адной інстанцыі даволі складана.

Патлумачу гэта на прыкладзе функцыянаваньня грамадска-пэдагагічных цэнтраў перападрахтоўкі настаўнікаў, два зь якіх нам удалося наведаць. Гэта асацыяцыя AISIS у прыгарадзе чэскай сталіцы Кладна й грамадскі цэнтар “Новая школа” ў Празе.

Дзяржава выдаткавала грошы на мультыкультурніцкую адукацыю пэдагогаў краіны й публічна агучыла пажаданасьць такога навучаньня. І гэта ўсё, што яна зрабіла. Ці магчыма ацаніць дадзенае дзеяньне як кіраўніцкае? Безумоўна, так, аднак, яно ня носіць навязьлівага характару кіраваньня па мадэлі простае і зваротнай сувязі. На наступным кроку ў справу ўключаюцца прадпрыемальныя людзі – мэнаджэры грамадска-пэдагагічных структураў. Яны рыхтуюць праграмы мультыкультурнай адукацыі, праводзяць іх праз экспэртызу й ліцэнзаваньне, набіраюць выкладчыкаў, ствараюць неабходныя мэтадычныя ўмовы, і нарэшчэ, запрашаюць настаўнікаў і ў зручны для іх час навучаюць. Акрамя дзяржаўных грошаў прыхопліваюць і дапамогу прадпрыемстваў, і гранты падтрымкі з-за мяжы. Будзьце упэўненыя. Міністэрству адукацыі Чэхіі няма патрэбы кантраляваць увесь гэты працэс на кожным яго кроку. Актывісты з грамадска-пэдагагічных структураў пакуль ня выпрацоўваюць увесь рэсурс не супакояцца. Яшчэ й канкураваць паміж сабой за якасьць будучы. А яшчэ яны з прапановамі ў Міністэрства прыйдуць і падкажуць чаму яшчэ патрэбна навучаць настаўнікаў. Калі стане непатрэбным (з гледзішча чэскага грамадства) вучыць настаўнікаў мультыкультурнаму досьведу – перакрыюць кранік фінансаваньня альбо на іншыя больш важныя праграмы грошы накіруюць. Вось якая мэханіка атрымліваецца. У аснове гэтае мэханікі зноў жа не бяздумнае фінансаваньне ўстановаў адукацыі, а канкрэтная падтрымка значных для краіны праграмаў і праектаў.

І грувацкія маларухомыя Інстытуты падвышэньня кваліфікацыі супрацоўнікаў адукацыі (былі такія й у Чэхіі) адразу сталі непатрэбныя. Ад іх проста пазбавіліся. Якую колькасць дзяржаўных сродкаў эканомілі, колькі бессэнсоўнай працы рабіць скончылі. “А кадры гэтых ППК?” – спытаецца вы. – “Што зь імі?” А нічога страшэннага. Асноўная частка выйшла на пэнсію альбо ў пазаадукацыйныя сфэры падалася, а эфэктыўныя выкладчыкі сталі прадаваць свае паслугі грамадска-пэдагагічным арганізацыям. І ўсе ад гэтага ў прыбытку, акрамя, зразумела тых, каго на пэнсію адправілі.

Праўда, сёння скардзіліся нам мэнэджэры грамадска-педагагічных фарміраванняў, зачынення ІПК сталі зноў адкрывацца. Але не ў старым выглядзе, а імітуючы ў пабудове й функцыях грамадска-педагагічныя прадпрыемствы. Канкураваць зь імі грамадскім арганізацыям даволі складана, паколькі валодаючы неблагой матэрыяльнай базай і сувязямі ў дзяржаўных органах гэтыя нованароджаныя ІПК маюць пэўныя перавагі ў барацьбе за замовы й крыніцы фінансавання. Мэнэджэры грамадскіх арганізацыяў бачаць у гэтым сымптом будучай нацыяналізацыі й адступленьне ад дэмакратычных заваёваў, якія былі зроблены пры Гавэле.

Менавіта Гавэл, цалкам аўтарытарная, як мы пасьпелі заўважыць, ва ўсіх дачыненнях фігура, увасабляецца з эўрапейскай арыентацыяй Чэхіі. Ягоня партрэты вісяць і ў піўных барах, і ў міністэрскіх кабінэтах, і ў сярэдніх школах, і, нават, уявіце сабе, у кватэрах. І гэта натуральны рух чэскіх сэрцаў, а не выкананьне патрабаваньняў пратаколу альбо інспэктара па ідэалёгіі. Дасць бог такога ў Чэхіі ня будзе ніколі. Гавэла там сапраўды паважаюць, хоць зьмены ў сацыяльным жыцьці прымаюць далёка ня ўсе. Пераход ад сацыялістычных гарантыяў да рынкавых формаў жыцьця ня можа адбывацца бязбольна й пры агульным ухваленні. Тут няма патрэбы хадзіць па прыклады. Аднак я не пра гэта, а пра эўрапейскую арыентацыю.

На нашае пытаньне пра матывацыі педагагічных дзеяньняў, якія ажыццяўляюцца сёння ў Чэхіі: мультыкультурнай арыентацыі, кампэтэнтным падыходзе, дэцэнтралізацыі кіраваньня й інтэграцыі вучэбных прадметаў самыя розныя рэспандэнты адказвалі па сутнасьці адное й тое ж: -- Савет Эўропы нам рэкамандаваў. На паліцах кніжных крамаў і спэцыялізаваным шапіку Карлаўскага ўнівэрсытэту, у мэтадычных цэнтрах грамадска-педагагічных аб'яднаньняў і ў школьных мэнэджэраў я знаходзіў надвычай зьмястоўную аднастайнасьць кнігаў, якія прапаноўваюцца й выкарыстоўваюцца. Збольшага гэта былі тэхнічна арыентаваныя даведнікі. Яны ў значнай сваёй частцы былі перакладамі з заходнеэўрапейскіх выданьняў або імправізацыямі мясцовых літаратараў. Мяне як педагагічнага псыхоляга ўразіла велізарная колькасьць кнігаў з апісаньнем формаў і прыёмаў невэрбальнай камунікацыі, у якой, зразумела, амэрыканцы найлепшыя спэцыялісты. Аднак мне не ўдалося сустрэць ніводнай працы, прысьвечанай сур'ёзнаму аналізу становішча ў чэскай адукацыі, ніводнага некалькі цікавага адукацыйнага праекту, які б меў маркіроўку: “Зроблена ў Чэхіі”.

Калі мае назіраньні злавлілі істотную тэндэнцыю, то ў такім выпадку можна казаць пра перавагу знешняй арыентацыі чэскай адукацыйнае палітыкі. Так, безумоўна, важна забясьпечваць інтэграцыю краіны ў эўрапейскія структуры, важна выконваць рэкамандацыі Савету Эўропы ў галіне адукацыі й культуры, важна, нарэшце, разьняволіць грамадскую ініцыятыву й прадпрымальнасьць. Аднак на якое пытаньне адказвае педагагічная практыка, якая ажыццяўляецца ў Чэхіі, што яна вырашае ў новай сацыяльнай і культурнай сытуацыі, што робіцца ў адукацыі, каб унікальная культура гэтай невялікай краіны, якая доўгія гады выходзіла з-пад нямецкага ўплыву й нават перапрацавала дзеля гэтых мэтаў сваю мову, зноўку не растварылася ў сілавым полі, якое ствараецца больш моцнымі культурнымі генэратарамі, а ейная моладзь, якая збольшага цудоўна валодае ангельскай мовай знайшла моцы размаўляць яшчэ й па-чэску. Каму як не нам, беларусам, быць экспертамі па праблемам нацыянальнага адраджэньня й ролі нацыянальнай адукацыі ў гэтай справе. Аднак пытаньне пра нацыянальнае будаўніцтва ніколі нельга лічыць закрытым. Не выпадкова знакамiты гішпанец Артэга-і-Гасэт называў нацыю “штодзённым плебісцытам”.

Як нацыянальнай адукацыйнай сыстэме ня толькі стварыць, але й захаваць “не агульны выраз твару”? Адказ на гэтае пытаньне важны ня толькі для Чэхіі. Але яшчэ больш важны ён для нас. Перад ягонаю складанасьцю мы (і чэхі, і беларусы) у аднолькавых стартавых умовах. Важна пасьпець пытаньне своечасова паставіць.